

Conceptualization of Unhealthy Personality With Emphasis on the Concept of “Naar/ Fire” in the Holy Quran

Mohammad Kavyani¹ ✉, and Seddiqeh Mirdadashi²

1. Corresponding Author, Associate Professor of Psychology at the Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran: m_kavyani@rihu.ac.ir

2. PhD Candidate in Psychology at the Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran: mirdadashi@rihu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 7 March 2025

Received in revised form:
9 April 2025

Accepted: 28 April 2025

Available online: 11 March 2025

Keywords:

Qur'an-based psychology,
Qur'anic personality,
Personality disorders,
Islamic psychology,
Qur'anic research methodology.

ABSTRACT

Objective: This study aims to explore the concept of “unhealthy personality” (shakhsiyyah nāriyyah) in the Qur'an with a focus on the concept of nār (fire). The importance lies in bridging personality psychology with Qur'anic teachings, particularly in identifying traits that lead to spiritual and moral dysfunction.

Method: A qualitative approach was adopted, using thematic analysis based on the six-step process of Clarke and Braun. All Qur'anic verses containing the word nār were collected, coded, and organized into thematic networks.

Results: Out of 139 verses containing nār, 98 were eligible for analysis. Thematic analysis yielded 39 sub-themes, 4 organizing themes, 2 main themes, and 1 overarching theme. The overarching theme was identified as “forgetting the true self,” which is manifested in two dimensions: forgetting the origin (absence of reflection and remembrance) and forgetting the destination (absence of reasoning and contemplation). These dimensions manifest in sinful behaviors and destructive traits.

Conclusions: The findings show that the Qur'anic concept of “fire personality” represents the unhealthy personality, arising from neglect of both origin and afterlife. This aligns with Islamic narrations and scholarly interpretations. The common ground between Qur'anic and contemporary psychology lies in viewing behavior as the outcome of personality. From a Qur'anic perspective, healthy personality requires connection to divine revelation and avoidance of traits associated with nār.

Cite this article: Kavyani, M., & Mirdadashi, S. (2025). Conceptualization of Unhealthy Personality With Emphasis on the Concept of “Naar/ Fire” in the Holy Quran. *The Quran and Science*, 19 (36), 135-170. <https://doi.org/10.22034/qve.2025.18481.1731>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2025.18481.1731>

Introduction

Individuals are distinguished from one another through their personalities. Personality traits are enduring and pervasive patterns in individuals' behaviors, emotions, and thoughts; thus, understanding the concept of personality depends on examining and explaining the stable cognitive, emotional, and behavioral patterns of individuals (Parkagant, 2007). Each theorist defines personality based on their understanding, leading to numerous personality theories. In this multiplicity of theories, researchers ask which theory is correct and how personality is evaluated (Schultz, 2019). One key question regarding personality from an Islamic perspective is the nature of the dual qualities attributed to humans in the Quran, which deem them worthy of both praise and blame simultaneously. The Quran ultimately links negative traits of humans to "fire" and positive traits to "light." Based on the Quranic verses, one can discuss the initial hypothesis of "fiery personality" (i.e., unhealthy personality) and "luminous personality" (i.e., healthy personality). This research addresses "unhealthy personality" (fiery personality) from the perspective of the Quran.

Research Method

This study employs a qualitative approach using thematic analysis. Thematic analysis transforms scattered and diverse data into rich and detailed information. In this research, the step-by-step process attributed to Clarke and Braun was utilized, which includes: 1. Familiarization with the data; 2. Generating initial codes; 3. Searching for themes; 4. Mapping themes; 5. Analyzing theme networks; 6. Writing the report. In this research, Quranic verses containing the word "naar" were collected; the data were coded and categorized into a theme network. Through "immersing in Islamic texts," all verses where the term "naar" was used were carefully examined, and their key elements were selected. Four common elements identified were "lack of reminder," "lack of reflection," "lack of reasoning," and "lack of contemplation." In the next stage, the commonalities among the four derived themes were identified and differentiated into two broader themes: "forgetting the purpose" and "forgetting the origin."

Findings

The findings of the research indicated that there are 139 instances in the Quran containing the word "naar/ fire"; 41 of these pertain to "this worldly naar/ fire," such as "Have you seen the fire that you ignite?" (Al-Waqi'a, 71);

these were excluded from this research. The remaining 98 verses that met the research criteria were classified based on certain interpretations of the Quran, including those of “Al-Mizan,” “Nemooneh,” and “Noor.” Data analysis and theme mapping resulted in 39 sub-themes, 4 core themes, 2 main themes, and 1 overarching theme, which are displayed in the table below.

Overarching Theme	Main Theme	Core Theme	Sub Theme
Forgetting the True Self	Forgetting the Origin (God)	Lack of Reflection	Disbelievers, disbelievers among the People of the Book, those who do not believe, polytheists
		Lack of Reminder	Those who do not remember God, those who attribute falsehood to God, those who belittle God, enemies of God, enemies of God and the Messenger, Abu Lahab, Pharaoh and his troops.
	Forgetting the Purpose (Hereafter)	Lack of Reasoning	Transgressors of divine limits (not adhering to divine laws), usurers, those who marry polytheists, those who have committed suicide, gatherers of forbidden wealth, devourers of orphans' property, traitors, spendthrifts, those who commit evil deeds and sins, criminals, those who commit disobedience, wicked individuals, hypocrites, those with worthless deeds, oppressors.
		Lack of Contemplation	Those who have inclination towards and confidence in oppressors, those who turn away from truth and reality, followers of falsehood, wretched individuals, misleaders, concealers of divine verses, those who do not believe in the Hereafter, apostates, opponents of the Messenger, those who attribute falsehood to verses, worldly seekers, arrogant individuals, deniers.

Conclusion

This research aimed to examine the fiery personality using thematic analysis in Quranic verses. The results showed that the fiery personality revolves around the theme of “forgetting the true self,” and forgetting the true self arises from forgetting the origin and the Hereafter. Forgetting the origin is based on “lack of reasoning” and “lack of reminder,” while forgetting the Hereafter is based on “lack of contemplation” and “lack of reflection,” which manifest in the traits of personality (sins). This conclusion is aligned with numerous statements from the Prophet Muhammad (PBUH) and Imam Ali (AS), as well as the views of Islamic scholars such as Allameh Tabatabai and Ayatollah Makarem. The traits that transform a person into an unhealthy personality (fiery personality) in 98 Quranic verses are mostly traits that are referred to as “sins” in Islamic teachings. The common ground in the definition of personality in contemporary psychology and Islamic psychology is that, in both theories, behavior is the outcome of personality; the individual’s thoughts, emotions, and physiological characteristics contribute to the formation of specific behaviors. According to religious teachings, claiming a healthy personality without a connection to the source of revelation is incorrect. The degree of a person’s health is dependent on their distance from or closeness to the source of absolute power (Barker & Barker, 2004). A healthy personality believes that it is not created in vain and that a life without origin and goal is meaningless. Therefore, a healthy personality discovers its origin through reflection, establishes its path through reminder, engages in actions that bring it closer to God through reasoning, and avoids matters that are detrimental to it through contemplation, knowing that this world has a purpose. In this way, it reaches the understanding of its true self or self-awareness and protects itself from fire.

«تیپ شخصیتی ناری» با تأکید بر مفهوم «نار» در قرآن کریم

محمد کاویانی^۱، و صدیقه سادات میرداداشی^۲

۱. نویسنده مسئول، عضو هیئت علمی گروه روانشناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، رایانامه: m_kavyani@rihu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، رایانامه: mirdadashi@rihu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: این پژوهش با هدف بررسی و مفهوم‌شناسی «شخصیت ناسالم» در قرآن کریم با تأکید بر مفهوم «نار» انجام شده است. اهمیت موضوع در پیوند میان روانشناسی شخصیت و آموزه‌های قرآنی نهفته است، به‌ویژه در تبیین صفات منفی که انسان را به سوی ناسالمی سوق می‌دهند.

روش: پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش «تحلیل مضمون» صورت گرفت. مراحل شش‌گانه کلازک و براون به کار گرفته شد و تمامی آیات قرآنی مشتمل بر واژه «نار» مورد بررسی، کدگذاری و دسته‌بندی مضمون‌ها قرار گرفت.

یافته‌ها: از میان ۱۳۹ آیه حاوی واژه «نار»، ۹۸ آیه واجد شرایط پژوهش شناسایی شد. تحلیل مضمون این آیات به ۳۹ خرده‌مضمون، ۴ مضمون محوری، ۲ مضمون اصلی و یک مضمون فراگیر منتهی گردید. مضمون فراگیر «فراموشی خود واقعی» شناخته شد که در دو بعد «فراموشی مبدأ» (عدم تفکر و عدم تذکر) و «فراموشی معاد» (عدم تعقل و عدم تدبیر) نمود یافته است. این ابعاد در رفتارها و صفات گناه‌آلود انسان بازتاب می‌یابد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد که «شخصیت ناری» در قرآن همان شخصیت ناسالم است که از فراموشی مبدأ و معاد ناشی می‌شود. این تحلیل با آموزه‌های روایی و دیدگاه اندیشمندان اسلامی همسو است. وجه اشتراک قرآن و روانشناسی معاصر نیز در این است که هر دو، رفتار را برآیند شخصیت می‌دانند. بر این اساس، سلامت شخصیت در نگاه قرآنی در گرو ارتباط با منبع وحی و پرهیز از صفات ناری است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۲۹

کلیدواژه‌ها:

روانشناسی قرآن‌بنیان،
شخصیت قرآن‌بنیان،
اختلال شخصیت،
روانشناسی اسلامی،
روش قرآن‌پژوهی.

استناد: کاویانی، محمد؛ و میرداداشی، صدیقه سادات (۱۴۰۴). «تیپ شخصیتی ناری» با تأکید بر مفهوم «نار» در قرآن کریم.

قرآن و علم، ۱۹ (۳۶)، ۱۳۵-۱۷۰. <https://doi.org/10.22034/qve.2025.18481.1731>

© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمیة.

مقدمه

تعدد نظریه‌های شخصیت ممکن است به‌جای ایجاد اطمینان، موجب ابهام شود. محققان از خود می‌پرسند که کدام نظریه صحیح است؟ نحوه ارزیابی شخصیت چگونه انجام می‌شود؟ و شخصیت سالم یا ناسالم چه تعریفی دارد؟ (شولتز، ۱۳۹۸). در روان‌شناسی قرآن‌بنیان، به ابعاد مختلف شخصیت، به‌ویژه در زمینه‌های تجربی، به‌طور کامل پرداخته نمی‌شود؛ اما می‌توان جهت‌گیری‌های قرآن در مورد سالم یا ناسالم بودن شخصیت را به‌وضوح استخراج کرد و تیپ‌های شخصیتی مشخصی را به افراد نسبت داد.

پیروان رویکرد صفات، توافق دارند که عنصر اصلی شخصیت را صفات و رفتارهای مبتنی بر آن‌ها تشکیل می‌دهند. صفات شخصیت، الگوهای پایدار و فراگیر رفتار، احساسات و افکار افراد هستند که موجب شکل‌گیری شخصیت آن‌ها می‌شود. بنابراین، درک مفهوم شخصیت، در گرو بررسی و تبیین الگوهای ثابت شناختی، عاطفی و رفتاری افراد، یا به‌عبارت دیگر، صفات شخصیتی آن‌ها خواهد بود (پارگامنت، ۲۰۰۷).

در روان‌شناسی قرآن‌بنیان، «سالم» یا «ناسالم» بودن شخصیت را می‌توان از صفات و رفتارهایی که به افراد نسبت داده می‌شود، تشخیص داد. صفات و رفتارهای مثبت، نشان‌دهنده سلامت شخصیت، و صفات و رفتارهای منفی، گویای ناسالم بودن آن است. از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی، سلامت یا عدم سلامت شخصیت، دارای مراتب است. اوج صفات و رفتارهای منفی، آن‌هایی هستند که خداوند وعده «نار» برای آن‌ها داده است. بسیاری از این صفات و رفتارهای منفی یا از سوی خداوند بخشوده می‌شوند، یا با صفات و رفتارهای مثبت جبران می‌شوند. اما آن‌هایی که باقی می‌مانند و جزئی از شخصیت فرد می‌شوند، مشمول وعید الهی درباره نار خواهند بود.

قرآن در آیات متعدد به تفاوت‌های میان افراد اشاره دارد. این آیات نشان‌دهنده این حقیقت‌اند که انسان‌ها از نظر عوامل وراثتی، محیطی، جسمانی، روانی، عقلانی، علم و حکمت، ثروت و نفوذ اجتماعی با یکدیگر تفاوت دارند. طبیعتاً این تفاوت‌ها، تأثیرات متعددی بر صفات و رفتارهای آن‌ها خواهد گذاشت. سالاری فر واژه‌هایی مانند «شاکله»، «قلب»، «صدر»، «نفس»، «عقل» و «روح» را با مفهوم شخصیت در قرآن هم‌پوشان دانسته و بهداشت روان فرد را وابسته به شخصیتی می‌داند که حاصل تعامل این عناصر است. برآیند این عوامل، قلب سلیم را برای انسان به ارمغان می‌آورد و فرد با قلب سلیم به حضور پروردگار می‌رسد^۱ (سالاری فر، ۱۳۹۰).

۱. إِذْ جَاءَ رَبُّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (صفات: ۸۵) / إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (شعراء: ۹۰).

از دیدگاه قرآن، انسان مسئول اعمال و رفتارهای خود است. صفات مذموم، به صورت ذاتی در وجود انسان قرار داده نشده‌اند، بلکه زمانی مذموم می‌شوند که فرد، به دلیل سوءتدبیر، برخی ظرفیت‌های وجودی خود را از حالت اعتدال خارج کرده و به افراط یا تفریط بکشانند (طباطبایی، ۱۳۷۵). صفات منفی، انسان را در نهایت به «نار» و صفات مثبت او را به «نور» هدایت می‌کنند. روان‌شناسان معمولاً تیپ‌های شخصیتی را بر اساس صفات و رفتارهایی که در فرد غالب هستند، نام‌گذاری می‌کنند؛ برای مثال، «تیپ شخصیتی متفکر»، خلاق، ساکت، منطقی و غیرهیجانی است. بر همین اساس، بر مبنای آیات قرآن، می‌توان دو تیپ شخصیتی «ناری» و «نوری» را مطرح کرد. این پژوهش به بررسی «تیپ شخصیتی ناری» می‌پردازد.

نار سوزان آخرت از باطن قلب نشأت گرفته و بر قلب تسلط پیدا می‌کند (خمینی، ۱۳۸۸). طبق بیان مصباح یزدی، «قلب» در قرآن به معنای نفس و روح است که در روان‌شناسی معاصر معادل مفهوم شخصیت در نظر گرفته می‌شود (نارویی، ۱۴۰۱). بنابراین، آتش آخرت به شخصیت انسان‌ها مربوط می‌شود و آن را هدف قرار می‌دهد.

واژه «نار» در قرآن، ۱۳۹ بار تکرار شده است که دو مورد آن به آتش برزخی اشاره دارد و ۴۱ مورد به معانی مختلفی از آتش دنیوی مربوط می‌شود که برای این پژوهش فاقد شرایط بررسی هستند. حال این پرسش مطرح می‌شود که آیا ۹۸ مورد استفاده از «نار» در قرآن، صرفاً ناظر به آتشی است که در دنیا می‌شناسیم، یا معانی دیگری نظیر «عدم آرامش» و «صفات رذیله» نیز در بر دارد؟ واژه «نار» در ادعیه نیز به وفور آمده است. در دعا‌های مختلف، از خداوند طلب‌رهایی از «نار» می‌شود؛ مانند «اجرنا من النار یا مجیر» (دعای مجیر)، «مَنْ عَلَيَّ بِفَكَاک رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ» (دعای ماه مبارک رمضان)، و «سبحانک یا لا اله الا انت، الغوث، الغوث، خلصنا من النار یا رب» (دعای جوشن کبیر). این پرسش مطرح است که ماهیت حقیقی این «نار» چیست؟ آیا صرفاً همان آتش فیزیکی است که در دنیا می‌شناسیم؟ آیا عذاب اخروی، تنها به آتش جسمانی محدود می‌شود؟ در بسیاری از روایات آمده است که عذاب آخرت صرفاً آتش نیست، بلکه افراد، بسته به گناهان خود، انواع مختلفی از عذاب را تجربه خواهند کرد.

این پژوهش در پی بررسی معانی آیات مرتبط با «نار» است تا به این پرسش پاسخ دهد که آیا از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی، می‌توان از تیپ شخصیتی ناری سخن گفت؟ این تیپ شخصیتی، بر اساس آیات قرآن، دارای چه ویژگی‌هایی است؟

پیشینه

در همین راستا، کاویانی (۱۴۰۲) در کتاب مروری بر واژه‌های روان‌شناختی قرآن، در فصول سوم و چهارم، به بررسی «صفات شخصیت» و «تیپ‌های شخصیتی» از دیدگاه قرآن پرداخته است. جانبزرگی و همکاران (۱۴۰۲) کتاب روان‌شناسی شخصیت را با ضمیمه‌ای درباره نظریه‌های معنوی-مذهبی منتشر کرده‌اند. همچنین، شجاعی (۱۴۰۱) پرسشنامه شخصیتی شاکله را که بر مبنای آیات قرآن تدوین شده است، ارائه کرد.

رفیعی هنر و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهشی، کنش‌های «دوگانه‌نما»ی شخصیت‌های سالم قرآنی را مورد بررسی قرار دادند. مصلح‌نژاد و همکاران (۱۴۰۰)، در مطالعه‌ای درباره سالم‌سازی شخصیت کودکان از طریق روش‌های تربیتی قرآن کریم، نشان دادند که «پشتکار داشتن»، «ناامید نشدن در تربیت فرزندان»، «رعایت تدریج در تربیت»، «توجه به تأمین نیازهای آنان»، «ایجاد احساس امنیت»، «حفظ آرامش»، و «محبت بدون شرط»، از اصول ضروری در تربیت کودک است که قرآن کریم بر آن تأکید کرده است.

احمدرضا اخوت و همکاران (۱۳۹۹)، در بررسی «شخصیت و ویژگی‌های قرآنی آن»، با بهره‌گیری از روش اختصاصی تدبیر در قرآن، به استخراج تعریف شخصیت، تیپ‌های شخصیتی و ویژگی‌های آن پرداخته‌اند. اسدالله غلامیان (۱۳۹۹)، در پژوهشی درباره مفهوم شخصیت از منظر قرآن کریم، ابعاد مختلف شخصیت انسان را تحلیل کرده است.

کاویانی (۱۳۹۸)، در کتاب «روان‌شناسی در قرآن»، در فصول چهارم و پنجم، شخصیت را از دیدگاه قرآن مورد بررسی قرار داده است. مریم صف‌آرا و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهشی درباره شخصیت بهنجار از منظر روان‌شناسی و قرآن، سه بُعد شناختی، رفتاری و عاطفی را برای رسیدن به کمال انسانی مهم دانستند.

محمدصادق شجاعی (۱۳۹۷)، کتاب «شخصیت از دیدگاه صفات» را منتشر کرد که پژوهشی کاملاً قرآنی-روان‌شناختی محسوب می‌شود. بشیری و حیدری (۱۳۹۶)، کتاب «روان‌شناسی شخصیت با نگرش به منابع اسلامی» را منتشر کردند. فقیهی و همکاران (۱۳۹۵)، در بررسی «اختلال شخصیت خودشیفته» از دیدگاه قرآن و حدیث، بیست‌وسه ویژگی اصلی این اختلال را استخراج کردند.

یدالله‌پور و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهش خود درباره «شخصیت سالم از منظر قرآن»، سه ضلع اصلی وجود انسان -گرایش، بینش، و روش- را بر اساس آموزه‌های قرآن کریم ترسیم کردند. علاوه بر این، مقالات متعدد دیگری نیز شخصیت را از منظر قرآنی بررسی کرده‌اند. با این حال، در هیچ‌یک از منابع و مطالعات قرآنی مرتبط با شخصیت، اشاره‌ای به مفهوم «تیپ شخصیتی ناری» نشده است. بدیهی است که زمانی که یک اصطلاح، واژه یا مفهوم جدید در یک حوزه علمی مطرح می‌شود، مورد نقد و بررسی متخصصان قرار خواهد گرفت.

روش

این پژوهش با استفاده از رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون انجام شده است، که یکی از روش‌های کارآمد در تحلیل داده‌های کیفی از جمله مصاحبه‌ها، پرسشنامه‌های باز، متون دینی و تاریخی محسوب می‌شود (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸). تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، بررسی و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش به‌عنوان یک فرآیند تحلیل داده‌های متنی، داده‌های پراکنده و متنوع را به اطلاعاتی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). تحلیل مضمون، صرفاً یک روش کیفی خاص نیست؛ بلکه فرآیندی است که قابلیت کاربرد در اکثر روش‌های کیفی را دارد. آشنایی پژوهشگران عرصه مطالعات قرآنی با این شیوه تحقیق ضروری است؛ زیرا که مبنای استفاده از سایر روش‌های پژوهش‌های کیفی نیز به شمار می‌آید (کاویانی و نظری، ۱۴۰۰).

در این پژوهش، از فرآیند گام‌به‌گام و جامع تحلیل مضمون، منسوب به کلارک و براون، استفاده شده است. این فرایند شامل مراحل زیر است: ۱. آشنایی کامل با داده‌ها (تا حد غرقه‌سازی)؛ ۲. ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری؛ ۳. جستجو و استخراج مضامین؛ ۴. ترسیم شبکه مضامین؛ ۵. تحلیل شبکه مضامین؛ ۶. تدوین گزارش.

نمونه آماری متنی در این پژوهش، آیات قرآنی حاوی واژه «نار» بود (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸). داده‌ها جمع‌آوری و در قالب شبکه مضامین دسته‌بندی شد. آشنایی عمیق با داده‌ها و غرق شدن در آن‌ها، زیربنای مراحل بعدی را شکل می‌دهد و در این مرحله، ایده‌های مناسبی برای کدگذاری و الگوهای رفتاری استخراج می‌شود. بنابراین، پژوهشگر باید به‌گونه‌ای در داده‌ها غرق

شود که با عمق و غنای محتوای آن‌ها کاملاً آشنا گردد. در صورتی که پژوهشگر خود داده‌ها^۱ را جمع‌آوری کند، در هنگام تحلیل مضمون، از دانش و مبنای تحلیلی اولیه برخوردار خواهد بود (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). بر همین اساس، داده‌های این پژوهش توسط محقق جمع‌آوری شد و مرور مکرر داده‌ها در طول زمان، موجب آشنایی عمیق با آن‌ها گردید. در مرحله کدگذاری، آیات شریفه طبقه‌بندی شدند. تمامی آیاتی که واژه «نار» در آن‌ها به کار رفته بود، با دقت مورد بررسی قرار گرفت و عناصر کلیدی هر آیه گزینش شد. سپس عناصر مشترک در چهار مفهوم «عدم تذکر»، «عدم تفکر»، «عدم تعقل» و «عدم تدبیر» شناسایی و تفکیک شدند.

در مرحله بعد، تلاش شد تا میان این چهار مضمون، نقاط مشترک شناسایی شود. در این راستا، بر اساس مفاهیم موجود در آیات، دو مضمون «عدم تدبیر» و «عدم تعقل» در قالب مضمون کلی‌تر «فراموشی مقصد»، و دو مضمون «عدم تفکر» و «عدم تذکر» در قالب مضمون کلی‌تر «فراموشی مبدأ» دسته‌بندی شدند. در فرایند تحلیل و ترکیب کدهای مختلف جهت تشکیل مضامین پایه یا خرده‌مضامین، برخی کدها به هیچ مضمونی اختصاص نیافتند، درحالی‌که برخی دیگر به چند مضمون مرتبط شدند. در نهایت، مضمون فراگیر یا حاکم بر کل متن با عنوان «فراموشی خود واقعی» مشخص شد.

نتایج تحلیل مضمون را می‌توان به شیوه‌های مختلف از جمله جدول مضامین، قالب مضامین، شبکه مضامین یا ماتریس مضامین ارائه کرد. در این پژوهش، از دو شیوه «جدول مضامین» و «شبکه مضامین» بهره گرفته شد.

پس از چندین بار بررسی مجدد شبکه مضامین توسط نویسندگان، برای اطمینان از صحت کدگذاری و نام‌گذاری مضامین، از روش دلفی استفاده شد.^۲ یافته‌ها توسط شش متخصص روان‌شناسی و علوم قرآنی تأیید گردید. طی رفت‌وبرگشت‌های متعدد، تغییرات مدنظر آنان اعمال شد، به‌گونه‌ای که اختلاف‌نظرها به حداقل ممکن رسید.

۱. داده‌های در این پژوهش عبارت است از آیات مربوطه و تفاسیر آن.

۲. روش دلفی، یک روش پیش بین نظام مند مبتنی بر ارتباط ساخت دار میان متخصصان است که در آن تلاش می‌شود با مدیریت واحد، با استفاده از «پرسشنامه باز» در خصوص یک مسئله، آنقدر اظهار نظرها و اصلاح و تأییدها مکرر شود تا در نهایت توافق بین آنها در مسئله مورد نظر حاصل شود (میرزائی، ۱۳۹۶).

با توجه به اینکه شبکه مضامین، ابزاری برای تحلیل است، نه خود تحلیل، این روش به پژوهشگر کمک می‌کند تا به درک عمیق‌تری از معانی متون دست یابد، مضامین استخراج‌شده را تشریح کند و الگوهای آن‌ها را شناسایی نماید. در این پژوهش نیز، پس از اطمینان از صحت شبکه مضامین، با مرور مکرر داده‌ها، تحلیل نهایی به کمک شبکه مضامین صورت گرفت و گزارش نهایی تدوین شد.

یافته‌ها

پس از جمع‌آوری ۱۳۹ آیه‌ای که واژه «نار» در آن‌ها ذکر شده بود، ۴۱ آیه مربوط به «نار» در دنیا بود که از دایره این پژوهش خارج شد. نمونه‌هایی از این دسته عبارت‌اند از:

- «أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ» (واقعہ: ۷۱) نقشی که آتش در زندگی بشر ایفا می‌کند، آن‌چنان اهمیت دارد که خداوند آن را «کالای زندگی» نامیده است.

- «إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى» (طه: ۱۰)، (نمل: ۷)، (قصص: ۲۹) آتش مورد اشاره در این آیات، همان آتشی است که حضرت موسی عليه السلام مشاهده کرد و از آن برای گرم شدن یا یافتن راه در تاریکی شب بهره برد.

۹۸ آیه دیگر که شرایط ورود به پژوهش را داشتند، بر اساس برخی تفاسیر قرآن کریم، از جمله تفاسیر المیزان، نمونه و نور، طبقه‌بندی شدند. تجزیه و تحلیل داده‌ها و ترسیم شبکه مضامین، به شناسایی ۹۸ کد اولیه، ۳۹ خرده‌مضمون، چهار مضمون محوری، دو مضمون اصلی، و یک مضمون فراگیر منتهی شد که در جدول زیر نمایش داده شده است.

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده‌مضمون
فراموشی خود واقعی	فراموشی مبدا (خدا)	عدم تفکر	کافران، کافران از اهل کتاب، کسانی که ایمان نمی‌آورند، مشرکان.
		عدم تذکر	کسانی که خدا را یاد نمی‌کنند، کسانی که نسبت ناروا به خدا می‌زنند، کسانی که خدا را کوچک شمردند. دشمنان خدا، دشمنان خدا و رسول، ابو لهب، فرعون و جنودش.
	فراموشی مقصد (آخرت)	عدم تعقل	تجاوزکنندگان از حدود الهی (کسانی که احکام الهی را رعایت نمی‌کنند)، رباخواران، کسانی که با مشرکان ازدواج می‌کنند، کسانی که خودکشی کرده‌اند، جمع‌کنندگان مال حرام، کسانی که مال یتیم را می‌خورند، خیانت‌کاران، اسراف‌کنندگان، کسانی که اعمال بد و گناه انجام می‌دهند، مجرمان، معصیت‌کاران، فاسقان، منافقان، کسانی که اعمال بی‌ارزش دارند، ظالمان.
		عدم تدبیر	کسانی که به ظالمان تمایل و اطمینان دارند، اعراض‌کنندگان از حق و حقیقت، تبعیت‌کنندگان از باطل، بدبختان، گمراه‌کنندگان، کتمان‌کنندگان آیات الهی، کسانی که به آخرت ایمان ندارند، مرتدان، مخالفان رسول، نسبت‌دهندگان ناروا به آیات، دنیاطلبان، مستکبران، تکذیب‌کنندگان.

۱. عدم تفکر

بر اساس آیه‌ای از قرآن کریم، «کسانی که تفکر می‌کنند، سرانجام درمی‌یابند که این جهان و مافیها بیهوده خلق نشده است. در پس پرده این خلقت عظیم، فلسفه عبودیت نهفته است و اگر کسی از نیروی تفکر خویش در این زمینه بهره نگیرد، فرجام او آتشی خواهد بود که خود برافروخته است».

در آیات متعددی که به «مطلق کافران»، «کافران از اهل کتاب» و «مشرکان» مرتبط است، خداوند با ارائه استدلال‌های گوناگون، گویا قصد دارد در آنان ایجاد سؤال کند تا به تفکر بپردازند. برخی از این آیات نیز به صورت صریح، به تفکر دعوت می‌کنند و به پیامدهای عدم تفکر اشاره دارند. برای نمونه، در آیات اول تا سوم سوره حشر، خداوند درباره یهود بنی‌النظیر بیان می‌کند که آنان علیه پیامبر اسلام ﷺ و مسلمانان نقشه کشیدند، توطئه کردند و قصد قتل پیامبر را داشتند. آنان گمان می‌کردند که قلعه‌های مستحکمشان، آنان را از خطر مصون می‌دارد، اما خداوند در دل‌هایشان رعبی انداخت، به گونه‌ای که برخی از آنان خانه‌های خود را به دست خود ویران کردند. خداوند پس از این توصیفات، آن‌ها را به عبرت گرفتن فرا می‌خواند و در آیه چهارم، وعده آتش جهنم را به آنان می‌دهد.^۱

همچنین، در آیات ۱۹۰ تا ۱۹۵، خداوند با ارائه استدلال‌های گوناگون، انسان را به تفکر در خلقت آسمان‌ها و زمین تشویق می‌کند. در ادامه این آیات، تأکید می‌شود که هر کس که خداوند او را وارد آتش کند، دچار خفت و خواری خواهد شد، و برای ظالمان، هرگز یآوری نخواهد بود.^۲

۲. عدم تذکر

ذکر در لغت به معنای حفظ شیئی و خلاف نسیان است. در قرآن معنای متعددی برای ذکر می‌شود یافت که در بعضی موارد مشترک لفظی محسوب می‌شود. گاهی اشاره به قرآن است^۳، گاهی

۱. هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ (۳) وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْغُلَاءَ لَعَذَبْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ (حشر: ۴).

۲. إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ (۱۹۱) الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (آل عمران: ۱۹۲).

۳. إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (حجر: ۱۰).

به معنای حکم است.^۱ گاهی به معنای وحی است.^۲ گاهی اشاره به شخص پیامبر ﷺ است.^۳ گاهی به معنای پند و نصیحت است.^۴ گاهی به معنای سخن است.^۵ اکثر این معانی با آنچه مورد نظر این پژوهش است، هماهنگی دارد. تذکر از نتایج تفکر است. تفکر طلب مطلوب است و تذکر حصول آن، زیرا آنچه را که با تفکر حاصل شده و فراموش کرده بود، با تذکر به یاد می‌آورد؛ از این جهت تذکر فوق تفکر است (خمینی، ۱۳۸۸). خداوند به رسولش می‌گوید یادآوری و تذکر به مردم داشته باش و در ادامه می‌فرماید خاشعان تذکر را می‌پذیرند اما اهل دوزخ نسبت به تذکر بی‌توجه هستند.^۶ در آیاتی دیگر می‌فرماید این نعمت خداوند را یاد کنید که با یکدیگر دشمن بودید و خداوند بین قلب‌های شما الفت ایجاد کرد و به لطف و نعمت خداوند با هم برادر شدید، در حالی که در لبه پرتگاه آتش بودید و خداوند شما را از آن نجات داد.^۷ در موردی دیگر می‌فرماید «ما قرآن را برای یادآوری آسان ساختیم، آیا کسی هست که متذکر شود؟»^۸ و نیز می‌فرماید «...ولکن آنان و پدرانشان را از نعمت‌ها برخوردار کردی ولی آنها یاد تو را فراموش کردند»^۹. همان طور که از آیات مختلف مشاهد شده، این آیات بیشتر خطاب به کسانی است که خدا را فراموش کرده اند، یاد خدا نمی‌کنند، نعمت‌های خدا را کوچک می‌شمارند، دشمنی با خداوند می‌کنند، و...؛

۱. أَوْعِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (اعراف: ۶۴).
۲. أُولَٰئِكَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِن بَيْنَانَا بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَشْوٍ (قمر: ۲۶).
۳. أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا (طلاق: ۱۱).
۴. وَمَا يَأْتِيهِمْ مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِمْ مُّحَدَّثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُّعْرِضِينَ (شعراء: ۶).
۵. أَمْ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مِّن مَّعِيَ وَذِكْرٌ مِّن قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُّعْرِضُونَ (انبیاء: ۲۵).
۶. فَذَكِّرْ إِنْ نَّفَعَتِ الذِّكْرَى (۱۰) سَيَذَكِّرْهُ مَن يَخْشَى (۱۱) وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى (۱۲) الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى (اعلى: ۱۳)
۷. وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (آل عمران: ۱۰۴).
۸. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّذَكِّرٍ (قمر: ۱۸).
۹. قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْتَبِغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا (فرقان: ۱۹).

۳. عدم تعقل

«عقل» به نیرویی می‌گویند که انسان را از کارهای ناهنجار باز می‌دارد^۱، همان نیروی فهم و درک و معرفت انسانی است (قرشی)؛ خدای متعال در قرآن، عقل را به نیرویی تعریف کرده که انسان در دینش از آن بهره‌مند شود، و به وسیله آن راه را به سوی حقایق معارف و اعمال صالح پیدا نموده و در پیش گیرد (طباطبایی، ۱۳۷۵). در قرآن ۴۹ مرتبه واژه «عقل و مشتقات آن» به کار رفته است. بعضی از موارد آن اشاره می‌شود:

«سرانجام اهل آتش می‌گویند که اگر ما می‌شنیدیم و تعقل می‌کردیم اکنون اهل آتش فروزان نبودیم^۲». نماز را سبک می‌شمارند^۳. به زندگی دنیا دل می‌بازند^۴. بت می‌پرستند^۵. فسق می‌ورزند (قوم لوط)^۶. دیگران را به نیکی دعوت می‌کنند و خودشان را فراموش می‌کنند^۷. از حدود الهی تجاوز می‌کنند، مال یتیم می‌خورند، اسراف می‌کنند. و...؛

۴. عدم تدبیر

«تدبیر» در اصل از ماده «دبر» به معنای پشت سر و عاقبت چیزی است (راغب، ۱۳۷۴). بنابر این، تدبیر، یعنی بررسی نتایج و عواقب و کار می‌باشد. تفاوت آن با «تفکر»، این است که تفکر مربوط به بررسی علل و خصوصیات یک موجود است اما «تدبیر» مربوط به بررسی عواقب و نتایج آن است (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳). لذا تدبیر آن است که انسان با توجه به عواقب و نتیجه، در کارها می‌اندیشد.

۱. «الْعَقْلُ مَا عَيْدَ بِهِ الرَّحْمَنُ»... «مَا خَلَقَ اللَّهُ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَ الْعَقْلِ».

۲. وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (ملک: ۱۱).

۳. وَإِذَا نَادَيْتُمُ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (مانده: ۵۹).

۴. وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهُوَ وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (انعام: ۳۳).

۵. أَفَّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (انبیاء: ۶۸).

۶. إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلَى أَهْلِ الْقُرْآنِ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (۳۵) وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (عنکبوت: ۳۶).

۷. أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (بقره: ۴۵).

واژه «دبر و مشتقات آن» ۱۲ مرتبه در قرآن به کار رفته است که بعضی از موارد، ربطی به این بحث پیدا نمی‌کند؛ مثلاً مربوط به تدبیر الهی است. خداوند هستی را تدبیر می‌کند.^۱ یا عرش را تدبیر می‌کند.^۲ بعضی آیات اشاره به «پشت سر» در همین دنیا دارد، مثل جریان پاره شده پیراهن یوسف علیه السلام از پشت سر.^۳ اما بعضی موارد مرتبط با این بحث است. مثلاً می‌فرماید: «مربوط است به تدبیر انسان نسبت اموری که خداوند توصیه می‌کند. مثلاً منافقان از جنگ گریزان می‌شوند و فساد می‌کنند و قطع رحم می‌کنند و مورد لعن خداوند قرار می‌گیرند و کر و کورشان می‌کند. آنگاه راجع به آنها می‌گوید «آیا آنها در آیات قرآن تدبیر نمی‌کنند و بر دل‌های آنها مهر نهاده شده است؟»^۴. در آیه ای دیگر راجع به مشرکین و کفاری که از دعوت پیامبر الهی سرباز زدند می‌گوید «آیا آنان در این آیات الهی تدبیر و تفکر نکردند؟ یا اینکه مطالبی برای آنان آمده است که برای نیاکانشان نیامده است؟»^۵. اینان با اینکه خدا را شناختند اما بدون تدبیر در عاقبت کارشان از فرمان الهی تمرد کردند که در بعضی آیات به آنها اشاره شده است^۶ زیرا اینان خدای خویش را شناختند اما بدون اینکه در عواقب امور خویش تدبیر کنند این‌گونه عمل کردند.

۵. فراموشی مبدا و مقصد

در قرآن نسیان به چند معنی آمده است. گاهی فراموشی طبیعی است، مثل فراموش کردن موسی علیه السلام و همراهش، زمانی که برای دیدن حضرت خضر علیه السلام رفته بودند. «هنگامی که به محل تلاقی آن دو دریا رسیدند، ماهی خود را (که برای تغذیه همراه داشتند) فراموش کردند و ماهی راه خود

۱. ... وَالْأَرْضُ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَيُخْرِجُ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (یونس: ۳۲).

۲. إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ... (یونس: ۴).

۳. وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْقِيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ... (یوسف: ۲۶ و ۲۸ و ۲۹).

۴. أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ (۲۴) أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (محمد: ۲۵).

۵. أَفَلَمْ يَذَكِّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ (مومنون: ۶۸).

۶. إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ / أُولَئِكَ صَاوَاهُمْ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (یونس: ۸).

را در دریا پیش گرفت (و روان شد)^۱. گاهی فراموشی از باب سوء اختیار است. قرآن می‌فرماید «هنگامی که انسان را زبانی رسد، پروردگار خود را می‌خواند و به سوی او باز می‌گردد؛ اما هنگامی که نعمتی از خود به او عطا کند، آن‌چه را به خاطر آن قبلا خدا را می‌خواند، از یاد می‌برد...»^۲ «یک بُعد دیگر فراموشی این است که افراد به صورت عمدی خود را به فراموشی بزنند. خداوند می‌فرماید هنگامی که (اندرزها سودی نبخشید، و) آن‌چه را به آن‌ها یادآوری شده بود، فراموش کردند، درهای همه چیز (از نعمت‌ها) را به روی آن‌ها گشودیم تا (کاملاً) خوشحال شدند (و دل به آن بستند)؛ ناگهان آن‌ها را گرفتیم (و سخت مجازات کردیم) در این هنگام، همگی مأیوس شدند (و درهای امید به روی آن‌ها بسته شد)^۳. نوع دیگری از فراموشی این‌گونه است که انسان به واسطه حب دنیا از خود غافل می‌شود و این، یکی از مراتب نسیان نفس است که از نسیان حق حاصل می‌شود. از این رو انسان به واسطه خودخواهی مادی و خودبینی دنیائی از خود واقعی‌اش که به آخرت که قرار است به قیامت منتقل بشود، غفلت کرده و دچار فراموشی می‌شود و چون تذکر، تعقل، تدبیر و تفکر را رها کرده است، نقص‌ها و عیب‌های خود واقعی‌اش، در این دنیا کمال و حسن می‌بینند و نسیان حق تعالی می‌کند. از چند معنائی که برای نسیان ذکر شد، غیر از معنای اول، بقیه موارد، با بحث ما مرتبط است. این نسیان‌های مختلف عللی دارند. «عدم تفکر» و «عدم تذکر» باعث فراموشی خدا و مبدا اصلی انسان می‌شود و «عدم تعقل» و «عدم تدبیر» باعث فراموشی آخرت و مقصد اصلی انسان‌هاست.

بعضی آیات، این علیت را به صورت صریح تر بیان می‌کند. خداوند نسبت به منافقان می‌فرماید که آنان امر به منکر می‌کنند، نهی از معروف می‌کنند، انفاق نمی‌کنند، این‌ها خدا را فراموش کرده‌اند و خدا نیز آنان را فراموش کرده است^۴. در آیه دیگر آمده است که «(در روز قیامت به مشرکین گفته می‌شود که) امروز شما را فراموش می‌کنیم، همان‌گونه که شما دیدار امروزتان را به فراموشی سپردید، جایگاه شما دوزخ است و هیچ یار و یابوری برای شما نیست»^۵.

۱. فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا. (کهف: ۶۱).

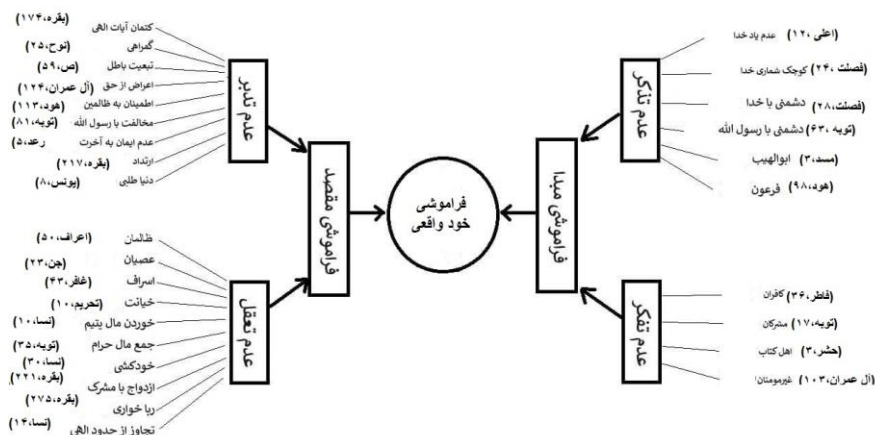
۲. إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِّنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِن قَبْلُ... (زمر: ۸).

۳. فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِم أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (انعام: ۴۴).

۴. وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَةُ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (توبه: ۶۸).

۵. وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ (جاثیه، ۳۵).

کسانی که از نیروی عقل خویش استفاده نمی‌کنند مانند تجاوز کنندگان از حدود الهی و کسانی که در کار خویش تدبیر نمی‌کنند مانند دنیا طلبان و تکذیب کنندگان اینان کسانی هستند که آخرت را فراموش کرده‌اند و به موجب این فراموشی خدا نیز آنها را فراموش می‌کند.

همان‌گونه که از آیات مورد بحث و شبکه مضامین مشاهده می‌شود، «فراموشی خود واقعی» اساس تیپ شخصیتی ناری را تشکیل می‌دهد. از همین رو، خداوند انسان‌ها را سفارش می‌کند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از مخالفت با خدا بپرهیزید، و هر انسانی باید بنگرد که چه چیزی را برای فردای قیامت از پیش فرستاده است.^۱ از خدا بترسید، چرا که خداوند به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است. همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند، و خدا نیز آن‌ها را به فراموشی از خودشان گرفتار کرد. چنین افرادی فاسق و تبه‌کارند.»

بر اساس یافته‌های شبکه مضامین، عامل اصلی که انسان را به «شخصیت ناری» سوق می‌دهد، «فراموشی خود واقعی» است. این پژوهش، مفهوم «خود» را از دیدگاه قرآن بررسی کرده است، نه از منظر نظریات روان‌شناسی غربی. بنابراین، توضیحاتی مختصر درباره معنای «خود» در روان‌شناسی اسلامی ارائه می‌شود.

این واژه در متون روان‌شناختی-اسلامی، معانی متعددی دارد که از عمیق‌ترین مفاهیم فلسفی و عرفانی تا کاربردی‌ترین معانی و مطالعات مفهومی و نظریه‌ای را شامل می‌شود. در میان این سه

۱. فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا.. (کهف: ۶۱).

دسته، نوع دوم و سوم قرابت بیشتری با روان‌شناسی معاصر دارند، اما در روان‌شناسی اسلامی، این دو معنا وابستگی جدی به دسته نخست دارند. بنابراین، در روان‌شناسی قرآن‌بنیان، برای فهم معنای نوع دوم و سوم، ابتدا باید معنای عمیق فلسفی و عرفانی «خود» را مشخص کرد. این پژوهش نیز بر همین معنا متمرکز است؛ یعنی زمانی که افراد گرفتار «شخصیت ناری» می‌شوند، در حقیقت معنای عمیق و دقیق «خود» را که مورد نظر و عنایت قرآن است، در وجود خود از بین برده و از آن غافل شده‌اند.

برای مقایسه این سه دسته از معانی «خود» و درک عمق آسیبی که به شخصیت ناری وارد می‌شود، برخی مصادیق هر دسته ارائه می‌شود:

۱. مصادیق مربوط به فضای فلسفی و عرفانی

خودیایی اسلامی (نارویی، ۱۳۹۵)
خوداکتشافی (احمدی، احسان و همکاران، ۱۳۹۴)
خودسازی (حیدری‌فر، ۱۳۸۸)
تعالی خود (ملکی، آییلار، ۱۳۹۸)
خودخواهی عرفانی (آین راند، ناتانیل)
خودشناسی و خودسازی (جوادی آملی، عبدالله، تدوین مصطفی‌پور، ۱۳۹۴)

۲. مصادیق مربوط به فضای مفهومی و نظریه‌ای

حرمت خود و عزت نفس (فرهوش و قربانی، ۱۳۹۶)
خودپنداره (غلامی و حجتی، ۱۳۹۸)
خودشکوفایی (محمدی آشنائی و همتیان نجف‌آبادی، ۱۳۹۶)
خودشیفته (فقیهی و همکاران، ۱۳۹۵)
خود اجتماعی (پورسیدآقائی و قاسمی نیائی، ۱۴۰۲)

۳. مصادیق مربوط به فضای کاربردی

خودشیفتگی (یزدانبخش، ۱۳۹۱)
شفقت به خود (آسایش و دیگران، ۱۴۰۰)

خویشترنداری (سلیمانی نسب و دیگران، ۱۴۰۲)

خودتنظیمی (منشئی، عابدی و شریفی، ۱۳۹۵)

خودکنترلی (شعاعی، ۱۴۰۲)

یک انسان دیندار، صرف‌نظر از دین و مذهب خود، با استفاده از نیروی عقل چنین می‌اندیشد که یکی از وظایف واجب انسانی، اختیار سعادت حقیقی است.

یعنی اگر پیرو دینی باشد که معاد جزو عقاید آن است، باید درصدد دستیابی به زندگی طیب آخرتی باشد. بر همین اساس، اگر کسی آخرت را فراموش کند، در حقیقت خود را فراموش کرده است. زیرا کسی که مشغول امور آخرتی خود نباشد، سرگرم امور دنیوی و زودگذر شده و از امر نفس غافل می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۵).

تخصیصی کدها به مضامین مربوط به فراموشی مبدا و فراموشی مقصد

مباحثی که در «شبکه مضامین» ارائه و تبیین شد، در جدول مضامین نیز به صورت زیر گزارش می‌شود.

مضمون مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
فراموشی خود واقعی	عدم تفکر	کافران	آل عمران: ۱۰، انفال: ۱۴، هود: ۱۷، غافر: ۶، رعد: ۳۵، محمد: ۱۲، ص: ۲۷، بقره: ۲۴، بقره: ۳۹، مایده: ۳۷، اعراف: ۵۰، انبیا: ۳۹، کهف: ۵۳، حدید: ۱۵، مجادله: ۱۷، مایده: ۷۲، احقاف: ۳۴، حج: ۷۲، احزاب: ۶۶، آل عمران: ۱۱۶، بقره: ۱۲۶، آل عمران: ۱۳۱، آل عمران: ۱۵۱، بقره: ۲۵۷، نسا: ۵۶، حج: ۱۹، بینه: ۶، فاطر: ۳۶ (وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ)	۲۸
		کافران از اهل کتاب	حشر: ۳ (هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ... / وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ	۱

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
				اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءُ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ	
			عدم ایمان	آل عمران: ۱۰۳ (وَأَذْكُرُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا)	۱
			مشركان	ابراهيم: ۳۰، زمر: ۸، توبه: ۱۷، زمر: ۱۶ (وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِن مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ)	۴
			اجتناب از یاد خدا	اعلی: ۱۲ (سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى / وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى / الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى)	۱
			نسبت ناروا به خدا	فصلت: ۴۰، نحل: ۶۲ (وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ)	۲
			کوچک شمردن خدا	فصلت: ۲۴ (وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ / فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ)	۱
			دشمنی با خدا	فصلت: ۱۹، فصلت: ۲۸ (وَيَوْمَ يُخْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ)	۲
			دشمنی با خدا و رسول	توبه: ۶۳ (أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ)	۱
			ابو لهب	مسد: ۳ (سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ)	۱
			فرعون و جنودش	قصص: ۴۱، غافر: ۴۶، هود: ۹۸ (وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ)	۳

عدم تذکر

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
			تجاوز از حدود الهی (رعایت نکردن احکام الهی)	نسا: ۱۴ (وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ)	۱
	فراموشی آخرتآخرت (ت)	عدم تعقل	ربا	بقره: ۲۷۵ (الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)	۱
			ازدواج با مشرک	بقره: ۲۲۱ (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ)	۱
			خودکشی	نسا: ۳۰ (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا)	۱
			جمع مال حرام	توبه: ۳۵ (يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتَنُكُوى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كُنْتُمْ لَا تُفْسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ)	۱
			خوردن مال یتیم	نسا: ۱۰ (إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا)	۱
			خیانت	تحریم: ۱۰ (صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَامْرَأَتَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا	۱

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
				صَالِحِينَ فَخَانَتْهُمَا فَلَمْ يُغْنِيا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ	
			اسراف کنندگان	غافر: ۴۳ (لَا جَزْمَ اَنْتُمْ تَدْعُونِنِي اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَاَنْ مَرَدْنَا اِلَى اللّٰهِ وَاَنْ الْمُسْرِفِينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ)	۱
			اعمال بد و گناه	مائده: ۲۹، یونس: ۲۷، بقره: ۸۱، قمر: ۴۸، نمل: ۹۰ (اِنِّي اُرِيْدُ اَنْ تَبُوْءَ بِاِيْمِي وَاِثْمِكَ فَتَكُوْنُ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ وَاِنَّكَ جَزَاءُ الظَّالِمِيْنَ)	۵
			مجرمان	ابراهیم: ۵۰ (وَتَرَى الْمُجْرِمِيْنَ يَوْمَئِذٍ مُّقْرَّنِيْنَ فِي الْاَصْفَادِ: سَرَابِلُهُمْ مِنْ قَطْرَانٍ وَتَعْسَى وُجُوهُهُمْ النَّارِ)	۱
			عصیان	جن: ۲۳ (اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِيْنَ)	۱
			فاسقان	سجده: ۲۰ (وَاَمَّا الَّذِيْنَ فَسَقُوْا فَمَا وَاَهُمُ النَّارُ كَلِمًا اَرَادُوْا اَنْ يَخْرُجُوْا مِنْهَا اُعِيْدُوْا فِيْهَا وَقِيلَ لَهُمْ دُوْقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهٖ تُكْذِبُوْنَ)	۱
			متناقضان	نسا: ۱۴۵، توبه: ۶۸ (اِنَّ الْمُتَنَافِقِيْنَ فِي الدَّرَكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيْرًا)	۲
			اعمال بی ارزش	مومنون: ۱۰۴ (وَمَنْ حَفَّتْ مَوَازِيْنُهُ فَاُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ خَسِرُوْا اَنْفُسَهُمْ فِيْ جَهَنَّمَ خَالِدُوْنَ / تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارُ وَهُمْ فِيْهَا كَالِحُوْنَ)	۱
			ظالمان	اعراف: ۵۰، عنکبوت: ۲۵، اعراف: ۴۷، حشر: ۱۷، سبا: ۴۲، آل عمران: ۱۹۲ (رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْرَجْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِيْنَ مِنْ اَنْصَارٍ)	۶

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
			تمایل و اطمینان به ظالمین	هود: ۱۱۳ (وَلَا تَرْكُؤُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمْ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ)	۱
			اعراض از حق و حقیقت	آل عمران: ۲۴ (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ: ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ)	۱
			تبعیت باطل	ص: ۵۹، ص: ۶۱، بقره: ۱۶۷، انعام: ۱۲۸، غافر: ۴۷، اعراف: ۳۸ قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ	۶
			بد بخت	هود: ۱۰۶ (فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ)	۱
		عدم تدبیر	گمراه کنندگان	نوح: ۲۵ (وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَالًّا: مِمَّا خَطَبْتَهُمْ أُعْرِفُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا)	۱
			کنمان کنندگان آیات الهی	بقره: ۱۷۵، بقره: ۱۷۴ (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ)	۲
			عدم ایمان به آخرت	رعد: ۵، جاثیه: ۳۴ (وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنَّ	۲

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
				نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُستَیْقِنِينَ: وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ نَّاصِرِينَ)	
			مرتدان	بقره: ۲۱۷ (....) وَمَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)	۱
			مخالفت با رسول	توبه: ۸۱ (فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ)	۱
			نسبت ناروا به آیات	بقره: ۸۰ (قَوْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا قَوْلٌ لَهُمْ مِّمَّا كَتَبْتُ آيَاتِهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ: وَقَالُوا لَنْ تَمَسَنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ)	۱
			دنیا طلبان	یونس: ۸، هود: ۱۶، غاشیه: ۴ (إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ / أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ)	۳
			مستکبران	احقاف: ۲۰ (وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَهُبُّنُمْ طَبِيبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمْ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْرَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ)	۱
			تکذیب کنندگان	انعام: ۲۷، اعراف: ۳۶، طور: ۱۴، تغابن: ۱۰، غافر: ۷۲، اعلی: ۱۲، لیل: ۱۴ (فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا	۷

مضمون فراگیر	مضمون اصلی	مضمون محوری	خرده مضمون	آیات	فراوان ی
				تَلْظَنُ / لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى / الَّذِي كَذَبَ وَتَوَلَّى	
جمع کل					۹۸

نتیجه گیری

این پژوهش به منظور بررسی تیپ شخصیتی ناری، با استفاده از روش تحلیل مضمون، در کلیه آیاتی که واژه «نار» در آن‌ها آمده است، انجام شد. نتایج نشان داد که تیپ شخصیتی ناری حول مضمون «فراموشی خود واقعی» شکل می‌گیرد. فراموشی خود واقعی ناشی از فراموشی مبدأ و معاد است. فراموشی مبدأ بر اساس «عدم تفکر» و «عدم تذکر» و فراموشی معاد بر اساس «عدم تعقل» و «عدم تدبیر» شکل می‌گیرد که در صفات و رفتار این تیپ شخصیتی متجلی می‌شود.

این مفهوم با سخنان رسول خدا ﷺ و امیرالمؤمنین علیه السلام و دیدگاه‌های علامه طباطبائی رحمه الله و آیت الله مکارم شیرازی (حفظه الله) همسو است. رسول الله ﷺ فرموده‌اند: «من عرف نفسه فقد عرف ربه»؛ یعنی «هر که خود را شناخت، خداوند خود را شناخته است.» همچنین امیرالمؤمنین علیه السلام فرموده‌اند: «در شگفتم از کسی که برای گمشده خود جار می‌زند و از این و آن می‌پرسد، درحالی که خودش را گم کرده و در پی یافتن خود نیست.» و نیز فرمودند: «در شگفتم از کسی که خود را نشناخته، چگونه می‌تواند پروردگار خود را بشناسد؟» «همچنین ایشان تأکید کرده‌اند که «برترین خرد، خودشناسی انسان است. پس هر که خود را شناخت، خردمند شد و هر که خود را نشناخت، گمراه گشت.» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۳).

یکی از پایه‌های اساسی پرورش فضائل اخلاقی و تکامل معنوی، خودشناسی و معرفة النفس است. تا انسان این مرحله دشوار و این گردنه سخت را پشت سر نگذارد، به هیچ‌یک از مقامات معنوی نائل نخواهد شد. به همین دلیل، علمای اخلاق بر این نکته تأکید دارند که رهروان این مسیر باید به خودشناسی پرداخته و از این امر حیاتی غافل نشوند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷).

رفتار، برآیند شخصیت است. افکار، عواطف و ویژگی‌های فیزیولوژیکی فرد، در شکل‌گیری رفتار خاص او نقش دارند. بر اساس آموزه‌های دینی، ادعای سلامت شخصیت بدون ارتباط با منبع وحی، نادرست است. میزان سلامت انسان، به میزان نزدیکی یا دوری او از منبع قدرت مطلق وابسته است (بارکر و بارکر، ۲۰۰۴). بنابراین، کسی که نمی‌داند از کجا آمده، به کجا می‌رود و برای چه خلق شده است، در تفسیر زندگی خود دچار سردرگمی می‌شود.

منابع

- احمدی، احسان و تاجیک، ابوالفضل، «درآمدی بر خوداکتشافی با تأکید بر منابع اسلامی»، منتشر شده در اولین همایش ملی علوم انسان اسلامی، ۱۳۹۴.
- اعرافی، علیرضا؛ و همکاران، «درآمدی بر تعلیم و تربیت»، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۲.
- آرامی، زهرا، عابدی، احمد و شریفی، طیه، «مقایسه باورهای انگیزشی، مهارت‌های فراشناختی و یادگیری خودتنظیمی دانش‌آموزان تیزهوش و عادی شهر اصفهان»، مجله رویکردهای نوین آموزشی، شماره ۲۴، ۱۳۹۴.
- آسایش، علی، محمد، دخت محمد و سررشته دار، آرزو، «اثر بخشی آموزش شفقت به خود بر کاهش سطوح خوانندگی»، مجله رویش روانشناسی، سال ۱۰، شماره ۶۲، ۱۴۰۰.
- آین راند، ناتانیل براندن، «فضیلت خودخواهی: برداشتی تازه از مفهوم خودخواهی»، ترجمه پارسا بامشادی، انتشارات تمدن علمی، ۱۴۰۰.
- پورسید آقائی، زهراسادات، و قاسمی نیائی، فاطمه، «مولفه‌های خود اجتماعی در سبک زندگی اسلامی مبتنی بر برداشت جواد آملی از قرآن کریم»، نشریه علمی قرآن و روانشناسی، دوره ۲، شماره ۱، ۱۴۰۲.
- جواد آملی، عبدالله، «خودشناسی و خودسازی»، تدوین مصطفی پور، پاسدار اسلام، شماره پیاپی ۳۹۹-۴۰۰، ۱۳۹۴.
- حیدری فر، مجید، «همای سعادت خودیابی و خودسازی از دیدگاه امام خمینی»، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸.
- خمینی، روح‌الله، «شرح چهل حدیث»، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۸.
- خنifer، حسین و مسلمی، ناهید، «اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی»، جلد اول، تهران، نگاه دانش، ۱۳۹۸.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، «المفردات فی غریب القرآن»، بیروت: انتشارات دارالعلم الدار الشامیة، ۱۳۷۴.
- رفیعی هنر، حمید؛ علی مرادی، زهرا، «کنش‌های دوگانه نمای شخصیت‌های سالم قرآنی»، دو فصلنامه قیم، شماره ۲۵، صفحه ۲۱-۳۵، ۱۴۰۰.

سالاری فر، محمدرضا و همکاران، «بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی»، تهران: سمت، ۱۳۹۰.

سلیمانی نسب، مرتضی و دیگران، «روش‌های خویشتنداری جنسی در ساحت‌های سه‌گانه تربیت بر اساس منابع اسلامی»، فصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره یازدهم، شماره بیست، ۱۴۰۲.

شعاعی، علی اصغر، «خودکنترلی، سازوکارهای رویش و عوامل زدایش آن از منظر قرآن کریم»، نشریه علمی قرآن و علوم اجتماعی، سال ۳، شماره ۱۱، ۱۴۰۲.

شولتز و شولتز، «نظریه‌های شخصیت شولتز»، مترجم یحیی سیدمحمدی، تهران: انتشارات روان، ۱۳۹۸.

صف‌آرا، مریم؛ سلم‌آبادی، مجتبی، «بررسی شخصیت بهنجار از منظر روان‌شناسی و قرآن»، مجله پژوهش در دین و سلامت، شماره ۲، صفحه ۱۱۵-۱۲۶، ۱۳۹۷.

طباطبایی، محمدحسین، «المیزان فی تفسیرالقرآن»، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵.

طریحی، فخرالدین، «مجمع البحرين»، تهران: انتشارات مرتضوی، ۱۳۶۲.

عابدی جعفری، حسن و همکاران، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، مجله اندیشه مدیریت راهبردی، شماره ۲، صفحه ۱۹۸-۱۵۱، ۱۳۹۰.

عسکری، حمیده و همکاران، «شخصیت، انواع و ویژگی‌ها از منظر قرآن کریم»، همایش ملی قرآن و روان‌شناسی، مجموعه مقالات اولین همایش ملی قرآن و روان‌شناسی، صفحه ۱۳۳۷-۱۳۴۳، ۱۳۹۹.

غلامی، سارا و حجتی، حمید، «تأثیر قصه‌های قرآنی بر خودپنداره کودکان دبستانی»، نشریه طب مکمل، ۱۳۹۶.

غلامیان، اسدالله، «شخصیت از منظر قرآن کریم»، اولین همایش قرآن و روان‌شناسی، صفحه ۷۸۰-۷۹۰، ۱۳۹۹.

فرامرزی، عبدالرحمان، «انواع تیپ‌های شخصیتی در قرآن»، سنج: انتشارات کردستان، ۱۳۸۸.

فرهوش، محمد و قربانی، سکینه، «عزت نفس، معادی مناسب‌تر از حرمت خود برای-self-esteem»، سومین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی ایران، ۱۳۹۶.

فقیهی، زهرا و همکاران، «اختلال شخصیت خودشیفته از منظر قرآن و حدیث»، مجله پژوهش دینی، شماره ۳۳، صفحه ۱۱۹-۱۴۱، ۱۳۹۵.

قرائتی، محسن، «تفسیر نور»، تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷.

کاویانی ارانی، محمد، «روان‌شناسی در قرآن»، قم: انتشارات حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

کاویانی ارانی، محمد، «مروری بر واژه‌های روان‌شناختی قرآن»، قم: انتشارات حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۲.

کاویانی، محمد و نظری، مصطفی، «کاربست روش تحلیل مضمون در بررسی و مقایسه جایگاه فکر در روان‌شناسی قرآن‌بنیان»، مجله روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۱۱۰، صفحه ۵۳-۷۰، ۱۴۰۰.

محمدی آشنائی، علی و همتیان نجف‌آبادی، محدثه، «بررسی تطبیقی دیدگاه انسان خودشکوفای از دیدگاه قرآن کریم و روانشناسی انسان‌گرا با تأکید بر مدل آبراهام مازلو»، دو فصلنامه مطالعات تطبیقی قرآن‌پژوهی، سال دوم، شماره بهار و تابستان، ۱۳۹۶.

مصطفوی، حسن، «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»، تهران: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵.

مصلح‌نژاد، محمدعلی و بلوکی، افضل، «سالم‌سازی شخصیت کودکان در روش‌های تربیتی قرآن کریم»، مجله قرآن و طب، شماره ۲، صفحه ۱-۷، ۱۴۰۰.

مکارم شیرازی، ناصر، «اخلاق در قرآن»، قم: انتشارات مدرسه الامام علی بن ابی‌طالب (ع)، ۱۳۷۷.

مکارم شیرازی، ناصر، «تفسیر نمونه»، تهران: انتشارات دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۵۳.

ملکی، آیلار و ملکی، شیوا، «تعالی از خود برای تحقق خود در آرای امام خمینی و ویکتور فرانکل»، دومین کنفرانس ملی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی، ۱۳۹۸.

میرزائی، خلیل، «کیفی‌پژوهی»، جلد ۱، تهران: نشر فوژان، ۱۳۹۶.

میمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، «غرر الحکم و درر الکلم»، ترجمه محسن موسوی، قم: انتشارات دارالحديث، ۱۳۸۳.

نارویی، رحیم و عبدی، حسن، «علم النفس از دیدگاه اندیشمندان مسلمان»، قم: انتشارات حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۱.

نارویی نصرتی، رحیم، «نظریه خودیابی اسلامی و درمان»، مؤسسه آموزشی، پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۵.

نارویی نصرتی، رحیم و منصور، محمود، «طرح خودیابی اسلامی و درمان وسواس»، روانشناسی و دین، شماره ۵، ۱۳۸۸.

وطن دوست، رضا و جواد ایروانی، «شخصیت متعادل و رفتار معتدل»، مشهد: انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۹۰.

یدالله پور، بهروز و فاضلی کبریا، مهناز، «روان شناسی شخصیت سالم از منظر قرآن»، مجله قرآن و علم، شماره ۱۰، صفحه ۴۰-۱۱، ۱۳۹۱.

یزدانبخش، کامران، «رابطه اختلال شخصیت خودشیفته و وسواس فکری-عملی با رضایت زناشویی در دبیران شهر کرمانشاه»، نخستین همایش ملی شخصیت و زندگی نوین، ۱۳۹۱.

Hofmann, S. G., An Introduction to Modern CBT: Psychological Solutions to Mental Health Problems, John Wiley & Sons, 2011.

Barker, J., Philip & Barker, Poppy Buchanan, Spirituality and Mental Health, London and Philadelphia: Whurr Publishers, 2004.

Pargament, Kenneth I., Spiritually Integrated Psychotherapy, New York: The Guilford Press, 2007.

References

- Abedi Jafari, Hasan; et al. "Tahlil Mavzun va Shabakeh Mavazeen: Ravesh-i Sadeh va Karآمدbaray-e Tabein-e Ulgo-ha-ye Mojod dar Dataset-ha-ye Kiifi" (Thematic Analysis and Network of Themes: A Simple and Efficient Method for Explaining Existing Patterns in Qualitative Data). *Journal of Strategic Management Thoughts*, Issue 2, Pages 151-198, 1390 SH (2011 CE).
- Ahmadi, Ehsan and Tajik, Abolfazl. "Dar Amadi bar Khodakteshafi ba Ta'kid bar Manabe Islami" (An Introduction to Self-Discovery with Emphasis on Islamic Sources). Published in the First National Conference on Islamic Human Sciences, 1394 SH (2015 CE).
- A'rāfi, Alireza; et al. "Dar Amadi bar Taleem va Tarbiyat" (An Introduction to Education and Training). Qom: Research Institute of Hawzah and University, 1402 AH (2021 CE).
- Arami, Zahra; Abadi, Ahmad; and Sharifi, Tayebe. "Maqayeseh Bavarha-ye Angizesh, Maharat-ha-ye Farashenashti va Yadgiri Khod-Tanzimi Danesh-amuzan Tizhoosh va Adi Shahr Isfahan" (Comparison of Motivational Beliefs, Metacognitive Skills, and Self-Regulated Learning in Gifted and Regular Students in Isfahan). *Journal of New Educational Approaches*, Issue 24, 1394 SH (2015 CE).
- Asayesh, Ali; Mohammed; Dokht Mohammad; and Sarreshteh Dar, Arzu. "Asar Bakhshi Amuzesh Shafaghat be Khod bar Kahoosh Satoof Khandeghadi" (The Effectiveness of Self-Compassion Training on Reducing Critical Perception Levels). *Journal of Psychological Growth*, Year 10, Issue 62, 1400 AH (2021 CE).
- Asgari, Hamideh; et al. "Shakhsiyat, Anva' va Vizh از Manzar-e Quran-e Karim" (Personality, Types, and Characteristics from the Perspective of the Holy Quran). National Conference on Quran and Psychology, Proceedings of the First National Conference on Quran and Psychology, Pages 1337-1343, 1399 SH (2020 CE).
- Ayn Rand, Nathaniel Brandon. "Fazilat Khodkhahi: Bardashti Tazeh az Mafhum Khodkhahi" (The Virtue of Selfishness: A Fresh Take on the Concept of Selfishness), Translated by Parsa Bamshadi. Scientific Civilization Publishing, 1400 AH (2021 CE).
- Barker, J., Philip & Barker, Poppy Buchanan, *Spirituality and Mental Health*, London and Philadelphia: Whurr Publishers, 2004.
- Faqihi, Zahra; et al. "Ekhtelal Shakhsiyat Khodshifti az Manzar-e Quran va Hadith" (Narcissistic Personality Disorder from the Perspective of the

- Quran and Hadith). Journal of Religious Research, Issue 33, Pages 119-141, 1395 SH (2016 CE).
- Farahmarzi, Abdul Rahman. "Anva' Tip-ha-ye Shakhshiyat dar Quran" (Types of Personality Traits in the Quran). Sanandaj: Kurdistan Publishing, 1388 SH (2009 CE).
- Farhush, Mohammad; and Ghorbani, Sakineh. "Ezate Nafas, Mo'adi Monaseb tar az Harmat Khod baray-e Self-Esteem" (Self-Esteem: A More Suitable Term than Self-Respect for Self-Esteem). The Third National Conference on New Studies and Researches in the Field of Educational Sciences and Psychology in Iran, 1396 SH (2017 CE).
- Gholami, Sara; and Hojjati, Hamid. "Ta'sir Qesseh-ha-ye Quran-i bar Khodpendare Koodakan Dabestan" (The Impact of Quranic Stories on Self-Concept in Elementary School Children). Complementary Medicine Journal, 1396 SH (2017 CE).
- Gholamian, Asadollah. "Shakhshiyat az Manzar-e Quran-e Karim" (Personality from the Perspective of the Holy Quran). The First Conference on Quran and Psychology, Pages 780-790, 1399 SH (2020 CE).
- Heydari Far, Majid. "Hoday-e Sa'adat Khodiyabi va Khodsazi az Didgah-e Imam Khomeini" (The Blessings of Self-Discovery and Self-Construction from Imam Khomeini's Perspective). Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's (RA) Works, 1388 SH (2009 CE).
- Hofmann, S. G., An Introduction to Modern CBT: Psychological Solutions to Mental Health Problems, John Wiley & Sons, 2011.
- Javadi Amoli, Abdullah. "Khodeshenaasi va Khodsazi" (Self-Recognition and Self-Construction), Edited by Mostafa Pour. Pasdar Islam, Serial Nos. 399-400, 1394 SH (2015 CE).
- Kaviyani Arani, Mohammad. "Moruri bar Vazhe-haye Ravanshinakhti Quran" (A Review of Psychological Terms in the Quran). Qom: Publishing Institute of Hawzah and University, 1402 AH (2023 CE).
- Kaviyani Arani, Mohammad. "Ravanshinasi dar Quran" (Psychology in the Quran). Qom: Publishing Institute of Hawzah and University, 1398 SH (2019 CE).
- Kaviyani, Mohammad; and Nazari, Mostafa. "Karbisht Ravesh-e Tahlil Mavzun dar Barrasi va Moghayeseh Jaygah-e Fekr dar Ravanshinasi Quran-bonyad" (Application of Thematic Analysis Method in Examining and Comparing the Position of Thought in Quran-Based Psychology). Journal of Humanities Methodology, Issue 110, Pages 53-70, 1400 AH (2021 CE).

- Khomeini, Ruhollah. "Sharh Chehel Hadith" (Commentary on Forty Hadiths). Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works, 1388 SH (2009 CE).
- Khunifar, Hossein; and Moslemi, Nahid. "Osul va Mabani Ravesh-ha-ye Pazhoesh Kiifi" (Principles and Foundations of Qualitative Research Methods), Volume 1. Tehran: Negah Danesh, 1398 SH (2019 CE).
- Maimi Amadi, Abdul-Wahid bin Muhammad. "Gharar al-Hikam wa Durar al-Kalim." Translated by Mohsen Mousavi. Qom: Dar al-Hadith Publishing, 1383 SH (2004 CE).
- Makarem Shirazi, Naser. "Akhlāq dar Quran" (Ethics in the Quran). Qom: Publication of the Imam Ali ibn Abi Talib Institute, 1377 SH (1998 CE).
- Makarem Shirazi, Naser. "Tafsir-e Namuneh" (Sample Interpretation), 28 Volumes. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 10th Edition, 1371 SH (1992 CE).
- Maleki, Aylār; and Maleki, Shiva. "Ta'ali az Khod baray-e Tahaqqoq Khod dar Arai-e Imam Khomeini va Viktor Frankl" (Transcending from Oneself to Achieve Self in the Thoughts of Imam Khomeini and Viktor Frankl). The Second National Conference on Islamic Sciences and Religious Research, 1398 SH (2019 CE).
- Mirzaei, Khalil. "Kifi-Pazhoohi" (Qualitative Research), Volume 1. Tehran: Fojan Publishing, 1396 SH (2017 CE).
- Mohammadi Ashnai, Ali; and Hematian Najafabadi, Mohaddeseh. "Barrasi Taqbigi Didgah-e Ensan Khodshakofā az Didgah-e Quran-e Karim va Ravanshinasi Ensan-grahā ba Ta'kid bar Model Abraham Maslow" (Comparative Study of the Self-Actualizing Human Perspective from the Viewpoint of the Holy Quran and Humanistic Psychology with Emphasis on Abraham Maslow's Model). Quarterly Journal of Comparative Studies in Quranic Research, Year 2, Spring and Summer, 1396 SH (2017 CE).
- Moslehnajad, Mohammad Ali; and Bolouki, Afzal. "Salamzasi Shakhsyat Koodakan dar Ravesh-ha-ye Tarbiti Quran-e Karim" (Healthy Personality Development of Children Through Quranic Educational Methods). Journal of Quran and Medicine, Issue 2, Pages 1-7, 1400 AH (2022 CE).
- Mostafavi, Hassan. "Al-Tahqiq fi Kallimat al-Quran al-Karim" (Research on the Words of the Holy Quran). Tehran: Center for Publishing Allameh Mostafavi, 1385 SH (2006 CE).
- Naruhi Nasrati, Rahim. "Nazariye Khodiyabi Islami va Darmān" (Islamic Self-Revelation Theory and Treatment). Educational and Research Institute of Imam Khomeini, 1395 SH (2016 CE).

- Naruhi Nasrati, Rahim; and Mansour, Mahmoud. "Tarh Khodiyabi Islami va Darmān Vasaas" (Islamic Self-Revelation Plan and Treatment of Obsessive-Compulsive Disorder). *Psychology and Religion*, Issue 5, 1388 SH (2009 CE).
- Naruhi, Rahim; and Abdi, Hasan. "Ilm al-Nafs az Didgah-e Andishmandan Muslim" (Psychology from the Perspective of Muslim Thinkers). Qom: Publishing Institute of Hawzah and University, 1401 AH (2022 CE).
- Pargament, Kenneth I., *Spiritually Integrated Psychotherapy*, New York: The Guilford Press, 2007.
- Pour-Seyyed Aghai, Zahra Sadat; and Ghasemi Niaei, Fatemeh. "Mo'allem-ha-ye Khod-e Ijtimai dar Style Zindagi Islami Mabni bar Bardasht-e Javadi Amoli az Quran-e Karim" (Social Components in Islamic Lifestyle Based on Javadi Amoli's Interpretations of the Holy Quran). *Journal of Islamic Psychology and Quran*, Volume 2, Issue 1, 1402 AH (2022 CE).
- Qara'ati, Mohsen. *Tafsir-e Noor (Light Interpretation)*. Tehran: Cultural Center of Lessons from the Quran, 1387 SH (2008 CE).
- Rafiei Honar, Hamid; Ali Moradi, Zahra. "Konsh-ha-ye Dovgane Nema' Sherakhs of Salim Quranic Characters" (Bipolar Actions of Healthy Quranic Characters). *Journal of Qayyim*, Issue 25, Pages 21-35, 1400 AH (2021 CE).
- Raqib Isfahani, Hussain bin Muhammad. "Al-Mufradat fi Gharib al-Quran" (Vocabulary of the Quran). Beirut: Dar al-'Ilm al-Dar al-Shamiya, 1374 SH (1995 CE).
- Safara, Maryam; Salm-Abadi, Mojtaba. "Barrasi Shakhsiyat Behnaar az Manzar-e Ravanshinasi va Quran" (Investigating Normal Personality from the Perspectives of Psychology and the Quran). *Journal of Research in Religion and Health*, Issue 2, Pages 115-126, 1397 SH (2018 CE).
- Salari Far, Mohammad Reza; et al. "Behdasht-e Ravani ba Negaresh be Manabe Islami" (Mental Health from an Islamic Perspective). Tehran: Samt, 1390 SH (2011 CE).
- Schultz & Schultz. "Nazariye-ha-ye Shakhsiyat Shultz" (Schultz's Personality Theories), Translated by Yahya Seyyed Mohammadi. Tehran: Rawan Publishing, 1398 SH (2019 CE).
- Shoa'i, Ali-Asghar. "Khodkontrolī, Sazvakha-ye Ruish va Avamil Zadayesh An az Manzar-e Quran-e Karim" (Self-Control, Growth Mechanisms, and Factors Removing It from the Perspective of the Quran). *Journal of Quran and Social Sciences*, Year 3, Issue 11, 1402 AH (2022 CE).

- Soleimani Nasab, Morteza; and others. "Ravesh-ha-ye Khod-Tandazi Jeni dar Sahatay-e Se-Gane Tarbiyat bar Asas Manabe Islami" (Methods of Sexual Self-Control in Three Spheres of Education Based on Islamic Sources). Quarterly Scientific Journal of Educational Sciences from the Islamic Perspective, 11th year, Issue 20, 1402 AH (2022 CE).
- Tabatabai, Muhammad Husayn. Al-Mizan fi Tafsir al-Quran (The Scale in Quran Interpretation). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 1375 SH (1996 CE).
- Tahriri, Fakhr al-Din. Majma' al-Bahrain (The Confluence of Two Seas). Tehran: Murtazavi Publishing, 1362 SH (1983 CE).
- Vatandoosti, Reza; and Javad Irvani. "Shakhsiyat Mot'adel va Raftar-e Mot'adal" (Balanced Personality and Moderate Behavior). Mashhad: Publications of Islamic Sciences University of Razavi, 1390 SH (2011 CE).
- Yadollahpour, Behrouz; and Fazeli Kobra, Mahnaz. "Ravanshinasi Shakhsiyat Salim az Manzar-e Quran" (Psychology of Healthy Personality from the Perspective of the Quran). Journal of Quran and Science, Issue 10, Pages 11-40, 1391 SH (2012 CE).
- Yazdanbakhsh, Kamran. "Rabete Ekhtelal Shakhsiyat Khodshifti va Vasvas Fekri-Amali ba Rezayat Zanashui dar Daneshgah-haye Shahr Kermanshah" (The Relationship Between Narcissistic Personality Disorder and Obsessive-Compulsive Disorder with Marital Satisfaction among Teachers in Kermanshah). First National Conference on Personality and Modern Life, 1391 SH (2012 CE).